

Історія України та українська культура

Тема 3. Українські землі за литовсько-польської доби (друга половина XIV – перша половина XVII ст.).

До моменту укладення Люблинської унії *під владою Польщі* вже довгий час були Галичина і Холмщина. Вже Казимир В. намагався перетворити Галичину на польську провінцію. Він щедро роздавав землі полякам і угорцям, зобов'язуючи їх військовою службою. В містах оселилися нім. колоністи і ширилося магдебурзьке право. Під протекцією короля до Галичини йшли католицькі місії, зокрема францісканів та домініканів. Ще тісніше зв'язана була Галичина з Польщею після 1387 р., коли королева Ядвига відібрала її від Угорщини. Наступ Польщі на українські землі набув інтенсивного характеру. Тоді як держава намагалася зміцнити свою владу на українських землях, польська шляхта шукала нових теренів для колонізації. Вона здобуває тепер величезні маєтки, що раніше належали українському боярству: Ряшів з околицями дістав Пакослав, Ярослав — Тарновські, Поділля — Бучацькі тощо. Прийшло багато дрібної польської шляхти. Польське міщанство прагнуло опанувати торгівлю, і в містах магдебурзьким правом могли користатися лише католики. Українське міщанство втратило своє становище в торгівлі. Польська католицька Церква взяла активну участь у боротьбі з руською культурою і поширила пропаганду. В 1412 р. Ягайло передав католиками стару православну катедру в Перемишлі. В 1434 р. в Галичині було скасоване українське право і заведено польські уряди та суди.

Литовський народ пізно вийшов на історичну арену і довгий час не мав ні торговельних, ні культурних зв'язків із сусідами. В кінці X ст. Володимир Великий провадив війну з ятвягами. В XII ст. Роман Волинсько-галицький переміг ятвягів і вивів багато полонених. В ті часи литовці ще не мали держ. організації, й кожне плем'я жило окремим життям. Лише в XIII ст., перед небезпекою, яку несли нім. лицарські ордени Меченосців та Тевтонський, литовці почали об'єднуватися та наступати на сусідні білоруські та українські землі. Піддані обох держав мали рівне право володіти маєтками в обох державах. Велике Князівство Литовське зберігало автономію, мало окремий уряд, адміністрацію, суд, закони, фінанси, військо. Але територія Великого Князівства була дуже обкраяна. За Литвою залишилися, крім литовських земель, тільки Білорусь, Берестейщина та Пинщина. Більша частина українських земель: Підляшшя, Волинь, Поділля, Брацлавщина, Київщина відійшли до Польщі.

Литовсько-Руська держава. У XIV ст. історичні події розвивалися вкрай несприятливо для Русі-України: вона була ослаблена золотоординським ігом; припинилася галицько-волинська князівська династія; посилилися агресивні сусіди, насамперед Польща, Угорщина, Литва. У результаті з сер. XIV ст. українські землі підпадають під владу кількох країн. Зокрема, Польща захопила Галичину, Молдавське князівство — Буковину, а Угорщина — Закарпаття.

Ослабленням Русі-України скористалося також Литовське князівство, яке в 30-х роках XIV ст. почало завойовувати українські землі: Дорогичинську, Берестейську, Турово-Пинську, Прип'ятську. У 1340 р. литовський князь Любарт-Дмитро стає галицько-волинським князем, але в 1349 р. втрачає Галичину, залишаючи за собою тільки Волинь.

У 50-х роках XIV ст., з ослабленням Золотої Орди, розпочався наступ Литви на Подніпров'я. Його очолив старший брат Любарта-Дмитра великий князь литовський Ольгерд Гедимінович (1345— 1377). У 1355—1356 рр. він захопив Чернігово- Сіверщину, а в 1362 р., розгромивши за допомогою українців на р. Сині Води монголо-татарське військо, остаточно приєднав до Литовської держави Київщину, Поділля і Переяславщину. В 1377 р., після тривалої боротьби Ольгерда з Польщею, до складу Литви ввійшли Берестейський, Володимирський і Луцький уділи. Підпорядкувавши приблизно половину земель Київської Русі, Велике князівство Литовське стало найбільшим в Європі. Столицею держави та резиденцією великих князів було м. Вільнюс.

Утвердження литовського правління на теренах ослабленої Русі-України відбувалося практично без опору з боку місцевого населення. Це пояснювалося тим, що литовські князі, діючи за принципом "захоплюючи, звільняємо" (українські землі від золото-ординців), виявляли незмінну повагу до тутешніх звичаїв. Перебуваючи на значно нижчому рівні суспільно-політичного і культурного розвитку порівняно з людністю приєднуваних територій, литовці потрапляли під вплив її державних і громадських форм, релігії, побуту, писемності. Руська мова

стала державною у Литовському князівстві. В основі Литовських статутів — кодексів середньовічного права Великого князівства Литовського — лежали звичасві та писані норми українського права, тобто "Руської правди" та звичаєвого права доби Київської Русі. Православна церква у Литовській державі також зберігала міцні позиції. Самі українські землі спочатку мали статус удільних князівств, очолюваних князями — членами литовського великокнязівського роду. Українська знать, зберігаючи свої володіння, набула права обіймати найвищі адміністративні посади, і тому відчувала себе спів-господарем у Литовській державі. Тому й державу чимало істориків визначають як Литовсько-Руську.

Велике князівство Литовське, утворене на 90 % з українських та білоруських земель, певною мірою нагадувало Київську Русь. Майже до кін. XIV ст. воно було своєрідною федерацією напівнезалежних земель, рівноправними суб'єктами якої виступали Київщина, Чернігово-Сіверщина, Волинь та Поділля. Правда, руська династія Рюриковичів поступилася місцем литовським Гедиміновичам.

Після Ольгерда внаслідок міжусобної боротьби до влади прийшов його молодший син Ягайло (1377—1392). Із самого початку він мав вирішувати низку проблем, які постали перед Великим князівством Литовським: внутрішню нестабільність у державі, викликану значною мірою порушенням ним принципу родового старшинства в успадкуванні великокнязівського престолу; виснаження державного організму внаслідок широкомасштабної експансії на сході; посилення агресивних сусідів — Тевтонського ордену та Московського князівства. У такій ситуації Ягайло мусив шукати зовнішню підтримку. У 1385 р. він погодився на пропозицію Польщі, яка мріяла про українські та білоруські землі, захоплені Литвою, й уклав із нею у замку Крево, неподалік Вільно, унію. Кревська унія передбачала: 1) об'єднання Польщі та Литви в єдину державу шляхом шлюбу польської королеви Ядвіги і литовського князя Ягайла; 2) обрання польським королем Ягайла, який прийняв ім'я Владислава II та одночасно залишався великим князем литовським; 3) перехід у католицтво язичницького населення Литви.

Кревська унія створила реальні передумови для боротьби із зовнішньою загрозою. Водночас вона спричинила небезпеку польської експансії на територію Великого князівства Литовського. Проте останнє залишалося достатньо могутнім і життєдіяльним, а литовська знать — надто впевненою у своїх силах, щоб дозволити Польщі поглинути себе. Тому реалізація умов унії, спроби ліквідувати державний суверенітет Литви і перетворити залежні від неї землі Русі на об'єкт феодалної колонізації польською елітою, відразу викликали сильну протидію. Як наслідок, протягом майже двох століть після укладення Кревської унії зберігалася державна окремішність Литви та Польщі, які, незважаючи на спільного володаря, залишалися двома самостійними політичними організаціями.

Із самого початку литовська й українська опозиція полякам згуртувалася навколо талановитого й честолюбного двоюрідного брата Ягайла князя Вітовта (1392—1430), який за Островською угодою (1392) змусив короля визнати його фактичну владу над Великим князівством Литовським. Ще більше він зміцнив своє становище після блискучої перемоги над Тевтонським орденом у Грюнвальдській битві 1410 р., в якій брали участь й українські полки.

Наслідком цього стало укладення Городельської унії (1413), яка, фактично заперечуючи положення Кревської унії, підтверджувала існування Великого князівства Литовського як окремої незалежної держави.

Загалом українці, які більше двох століть перебували у складі Великого князівства Литовського, мали відносно сприятливі умови для свого розвитку. Водночас, починаючи з прийняття Кревської унії, їхні права поступово обмежують. Насамперед істотно змінюється становище православної знаті. Якщо в перші десятиліття після приєднання до Литви українці й білоруси домінували у суспільно-політичному житті, то тепер їх відтісняють на другий план представники католицького віросповідання. Активнішою стала також політика великих князів, спрямована на ліквідацію залишків автономії українських земель у складі Великого князівства Литовського.

Державний устрій Великого Князівства Литовського був продовженням устрою Київської держави. На чолі стояв великий князь з роду Гедиміна, який вважав себе спадкоємцем давніх руських князів. Держава поділялася на уділи, де панували князі переважно з роду Гедиміна. В XV ст. ці удільні князі зникають і утворюється необмежена влада монарха. При великому князеві була «господарська рада» («пани-рада»), яка була продовженням давньої боярської ради (думи). В ній

брали участь князі, намісники, католицькі єпископи, вищі урядовці двірські та земські. В XVI ст. рада оформилася, як постійна державна інституція, яка значно обмежувала владу князя: він не міг видавати законів без її згоди (привілей 1506 р.); рада мала право вести дипломатичні переговори, судити.

В XVI ст. проведена була кодифікація всього права, яке вживалося в Литовсько-Руській державі (в основі його була «Руська Правда»). 1529 р. запроваджено до вжитку I Литовський Статут. Згодом, у 1566 р., видана другу редакцію його, а р. 1588 — останню — третю. Всі три редакції Литовського Статуту відбивали руське право, і укр. населення, і тоді, й пізніше, вважало їх за своє нац. право (докладніше про це у відділі Право).

В XV ст. з'являється в Литовсько-Руській державі сойм (перші сойми 1401, 1413 рр.). 1440 р. зібрався перший загальний вальний сойм для обрання великого кн. Казимира. В XV ст. ініціатива скликання вального сойму належала панам-раді, і компетенція його була непевна. В соймах брала участь шляхта. Головна мета соймів була військово-фінансова: ухвала податків на утримання війська. Спочатку на сойми збиралася вся шляхта, а від пол. XVI ст. тільки її представники.

Виконавча влада поділялася між центральними (земськими й двірськими) та місцевими урядами. Центральними були — маршалки земський і двірський (міністер двору), канцлер (начальник канцелярії великого князя та міністер закордонних справ) і підканцлер, підскарбій земський (міністер фінансових справ) і двірський, гетьмани — земський, згодом великий (міністер війни і головний начальник війська) і двірський (згодом «польний»).

Обласна адміністрація була добре зорганізована. Після усунення удільних князів їх заступили великокняжі «намісники державні». Влада їх (головним чином фінансова та судова) була велика. В менших волостях були тивуни.

Адміністрація в сільській громаді була в руках старця-отамана; він з «добрими людьми» розподіляв податки й провадив суд (т. зв. «копний суд»).

У січні 1569 р. на соймі в Любліні поставлено питання про реальну унію Польщі й Литви. Не зважаючи на опір литовських магнатів, 1 липня 1569 р. підписано акт про унію: Польща та Литва стали об'єднаною державою — «Річчю Посполитою»; в ній мав бути один монарх, король польський і великий князь литовський, обраний на спільному соймі, і спільний сойм. Дипломатичні стосунки, укладання договорів мали провадитися спільно.

Історичні персоналії:

Мендовг.

Гедимин.

Ольгерд.

Витовт / Вітовт.

Свидригайло.

Жигмонт.

Казимир.

Олександр.

Жигмонт I.

Жигмонт II Август.